

Olay Csaba*

Érzelmek, filozófia, irodalom Nyitó megfontolások

Romantika, szerelemfilozófia, érzelemfilozófia – a kifejezések az újkori filozófia sajátos szellemi konstellációja felé mutatnak, melynek döntő sajátása az érzelmek kitüntetett szerepe. Az irodalom esetében ez nem meglepő, hiszen tematikájában kezdetektől nagy szerepet játszik az érzelmek ábrázolása, ahogy közmondásossá vált közhelyek is mutatják: „Az irodalom két témája: a szerelem és a halál”. A filozófia esetében ezzel szemben az érzelmek kiemelt helye nem régi keletű, felértékelésük éppen a romantika korára tehető, viszont ennek ellenére nem mondható, hogy az érzelmek váltak volna a mérvadó gondolkodói áramlatok fő tárgyává. A közelmúlt kortárs filozófiájában viszont érdekes új fejlemény, hogy az érzelmek az utóbbi évtizedekben szokatlan egyértelműséggel váltak egyre inkább témává a filozófiai kutatásban. Az érzelmek, szenvedélyek vizsgálata ugyan hagyományosan része a filozófiai vizsgálódásoknak, mégis az ész, értelem és gondolkodás témáival szemben valahogy mindig alárendeltebb szerepben tűnik fel minden érzelem, hangulat. Az irodalom kérdését kissé háttérbe szorítva néhány nyitó megfontolást szeretnék megfogalmazni arról, mi köze a filozófiának az érzelmekhez, és miért van kitüntetett helye e területen az érzelmeknek.

Már a „filozófia” kifejezés eredeti jelentése is az érzelmek irányába mutat: a névben rejlő görög *phileo* ige egy érzelemre utal, melynek tárgya a – szintén értelmezésre szoruló – „bölcesség” (*sophia*). Novalis pregnáns szójátéka is erre utal: „Mein Lieblingsstudium heißt im Grunde wie meine Braut. Sophie heißt sie – Philosophie ist die Seele meines Lebens und der Schlüssel zu meinem eigenen Selbst.”¹ Ismeretes módon a *phileo* igéből képzett *philia* mellett az ógörög nyelvhasználatban szerepel a keresztény gyökerű *agapé* és a szexuális vonzalom irányába mutató *erósz* is.² A filozófia önértelmezésének kérdésében meghatározóbbnak bizonyult a szóösszetétel másik eleme, a bölcesség, mely aláhúzza a filozófiai tevékenység intellektuális jellegét, jóllehet

* A szerző az ELTE BTK Újkori és Jelenkori Filozófia Tanszékének egyetemi docense; olay.csaba@btk.elte.hu

¹ Levéltöröredék Schlegelnek. 1796. *Novalis. Schriften. Die Werke Friedrich von Hardenbergs.* Hrsg. H. Ritter, G. Schulz, H. J. Mahl, 6 köt., Stuttgart, 1960–1997, II, 188.

² Lásd a három fogalom megkülönböztetéséhez pl. André Comte-Sponville: *Kis könyv nagy érényekről.* Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 18. fejt.

több klasszikus gondolat értelmezi kifejezetten a szóban forgó „szeretet” mi-benlétét.³ A filozófiai tevékenység intellektuális jellegével párosul a klasszikus antikvitásban egy nagy hatású, klasszikus emberdefiníció, mely felől nézve érthetővé válik az a kétszeresen másodlagos helyzet, melybe az érzelmek és szenvedélyek kerülnek: az ember eszes élőlény, s ezzel egyrészt a filozófia fő művelési formája, végbemenési módja az észhez kapcsolódik, másrészt az ember érzelmei, szenvedélyei értelmi képességeihez képest alárendeltként jelennek meg. Eltekintve attól, hogy önértelmezése szerint a filozófia művelésének képessége mindig az ész, értelem, az érzelmek és a szenvedélyek jelentőségét kijelöli, hogy már a klasszikus görög gondolkodás az emberi lét egyik, jóllehet inkább problematikus, ambivalens alapvonásának láttatja azokat. Hangsúlyozni kell, hogy ez az értékelés az értelem, az ész primátusának feltevése felől kézenfekvő, ám az ész primátusa a német idealizmus környékén és utána megrendül és megkérdőjeleződik. A német idealizmushoz kritikailag kapcsolódó gondolkodók körében az ember alapmeghatározása már nem triviálisan az „eszes élőlény”. A romantika bonyolult szellemi képződményében egyes pontokon megfogalmazódó előzmények után több 19. századi gondolkodó – Kierkegaard, Schopenhauer, Nietzsche – szakít határozottan ezzel az antropológiai alapképlettel, és az elmozdulás iránya alapvetően összefügg az érzelmek, szenvedélyek tárgyalásával.

A 20. század fordulójának gondolkodása bizonyos értelemben fordulatot hoz: megjelennek olyan gondolati programok, amelyek az ember eszes lényként való megragadását indokolatlan leszűkítésnek érzékelik. A megismerés, a világhoz való megismerő viszony lényeges vonása az embernek, de nem redukálható erre. Wilhelm Dilthey és, részben Dilthey törekvéseihez kapcsolódva, Martin Heidegger erőteljesen bírálják az emberi létezés olyan leírását, mely elsősorban a világhoz való megismerő viszonyt állítja előtérbe. Fontos hangsúlyozni, hogy ez a kritika nem úgy őrzi meg a szembenállást, ahogy azt a maga módján a romantika, illetve Schopenhauer teszi. Nem arról van tehát szó, hogy a megismerést a vágy, az akarás függvényeként, eszközöként ragadják meg az említett filozófusok. Ehelyett érvényesíteni akarják világviszonyunk elemi szinten jelentkező érzelmi jellegét, vagy legalábbis érzelmi színezetét.

Az érzelmek egy további szempontból is izgalmasak a filozófia számára, mégpedig hozzáférhetőségük, megragadhatóságuk szempontjából. Amilyen centrális helyet töltenek be az érzelmek és szenvedélyek az emberi létezés

³ Így már Szókratész alakjában, akit a filozófus archetípusának is tekinthetünk, nyomatékosan kap a vizsgálódás, a vizsgálódásnak szentelt élet, mely önmagára és a körülötte lévőkre vonatkozik (vö. Platón: *Szókratész védőbeszéde*, 38d–e). Friedrich Schlegel továbbá így fogalmaz az 54. Athenaeum-tördékben: „Filozófussá csak válni lehet, filozófusnak lenni nem lehet. Mihelyt azt hisszük, filozófusok vagyunk, megszűnünk filozófusnak lenni.”

háztartásában, olyannyira nehezen ragadhatók meg nyelvi artikuláció révén – eltekintve elemi érzelmektől (harag, undor, öröm, szomorúság, félelem, meglepetés), melyek a viselkedésben egyértelműen nyilvánulnak meg. Filozófiai szempontból a nyelvi artikuláció nehézsége érdekes: összetettebb érzelmeink nyelvi megfogalmazása olyan nehézség, ami Hans-Georg Gadamer szerint a kimondhatatlanságra, s ezzel a nyelv korlátaira mutat rá.⁴ Gadamer megfontolása az irodalom, tágabban a művészetek irányába mutat, mivel az irodalom úgy fejez ki, artikulál érzelmeket, helyzeteket, viszonyokat, ahogy normál esetben nem vagyunk képesek. A filozófiára nézve ebből az következik, hogy a filozófiának számolnia kell az irodalom és a művészet teljesítményével, ahol filozófia és irodalom viszonyára nézve érdekes kérdés, mi az irodalmi ábrázolás többlete a filozófia fogalmi meghatározásaihoz képest. Természetesen ez nem az egyetlen lehetőség filozófia és irodalom viszonyának meghatározására, hiszen ezek összetartozása és megkülönböztethetlensége az egyik nagy témája például a Derrida kidolgozta dekontstrukciónak.

A filozófia tehát rá van utalva az irodalom és a művészet érzelmeket, hangulatokat ábrázoló teljesítményére. Nem pusztán arról van szó, hogy az irodalom tematizál érzelmeket, szenvedélyeket, hangulatokat. Jelentőségét ezen felül egy olyan tényező adja, amelyet egy kortárs költő és író, Kemény István szavaival írhatunk körül: „Ahogy az oroszán szépségét a rács miatt csodálhatod meg nyugodtan, úgy az érzelmek pusztító erejét a versben.”⁵ Amit Kemény kiemel, az a distancia megteremtése, a magával ragadó vagy elsodró közvetlen érintettség meghaladása, amire az irodalmi mű úgy képes, hogy megőrzi az érzés, a helyzet konkrét jellegét. Az irodalmi ábrázolás és a filozófiai fogalmi elemzés különbségének tárgyalása viszont már túlvezetne az itt szándékolt néhány bevezető megfontoláson.

⁴ „Der grundsätzliche Vorrang der Sprachlichkeit, den wir behaupten, muß recht verstanden werden. Gewiß erscheint die Sprache oft wenig fähig, das auszudrücken, was wir fühlen. Angesichts der überwältigenden Präsenz von Kunstwerken erscheint die Aufgabe, in Worte zu fassen, was sie uns sagen, wie ein unendliches Unternehmen aus einer hoffnungslose Ferne. So vermag es geradezu eine Kritik der Sprache zu motivieren, daß unser Verstehenwollen und Verstehenkönnen über jede erreichte Aussage immer wieder hinausdrängt. Allein das ändert nichts an dem grundsätzlichen Vorrang der Sprachlichkeit.” (GW I, 405)

⁵ Kemény István: *A királynál*. Budapest, 2012.